

चाणक्य नीति दर्पण

आचार्य चाणक्य · 1905 खेमराज प्रति

अध्याय 14: पृथ्वी-रत्न

VastuGuruji · vastuguruji.in

अध्याय 14

पृथ्वी-रत्न · 20 श्लोक

श्लोक 1

पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम्।

पृथिव्यां त्रीणि रत्नानि जलमन्नं सुभाषितम्।

अर्थ

चाणक्य का unconventional ratna list | Most valuable not gems — but water, food, kind words |

आधुनिक उदाहरण

Refugee experience reveals true wealth — water + food + community | Diamond useless |

१ मस्तिष्क-दर्शन

Basic-needs research + speech-impact research — true durable resources mapped exactly ।

२श्लोक २

आत्मापराधवृक्षस्य फलान्येतानि देहिनाम् ।

१ १११११ ११११११-११११११ ११ ११ — १११११११११, ११११, ११११, १११११, १११११११११ ।

अर्थ

चाणक्य का karma-recognition । Suffering = self-grown tree. Not external.

१ आधुनिक उदाहरण

Most addiction-recovery programs require this exact recognition । Owing suffering essential ।

१ मस्तिष्क-दर्शन

Self-responsibility research — owning causation essential transformation step ।

३श्लोक ३

पुनर्वित्तं पुनर्मित्रं पुनर्भार्या पुनर्मही ।

१ ११, ११११११, ११११११११, ११११११११ ११११ ११११ १११११ — ११ ११११११११-११११ ११११११ ।

अर्थ

चाणक्य का unique-human-body realization । Other things replicable, this incarnation once । Treat preciously ।

१ आधुनिक उदाहरण

Cancer survivors universally report this realization. चाणक्य का ancient wisdom recovered through

trauma ।

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Embodiment + meaning research — body-uniqueness recognition profound motivator ।

4श्लोक 4

बहूनां चैव सत्त्वानां समवायो रिपुञ्जयः।

१ १११११ ११११११ ११११११ ११११११ — ११११-१११११ १११११ ११ ११११-१११११ १११११११।

अर्थ

Power of collective । Individual weak, group powerful । Foundational political wisdom ।

❑ आधुनिक उदाहरण

Civil rights movements — individuals helpless, organized millions transformative । चाणक्य validated ।

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Collective action research — coordinated groups exponentially powerful vs individuals ।

5श्लोक 5

जले तैलं खले गुह्यं पात्रे दानं मनागपि।

१ ११ ११११ ११११, ११ ११ ११११११ ११११, १११११११ ११ ११११, १११११११११ १११११११ ११ — ११११११११ ११ ११११११११।

अर्थ

चाणक्य का auto-propagation सूत्र । Quality information/giving spreads naturally ।

❑ आधुनिक उदाहरण

Viral content — quality + right channels spread automatically । चाणक्य predicted ।

❏ मस्तिष्क-दर्शन

Information diffusion research — quality + receptive context = exponential spread ।

❏श्लोक 6

धर्माख्याने श्मशाने च रोगिणां या मतिर्भवेत्।

१ २२२२-२२२, २२२२२२, २२२ २२२ २२ २२२२२२ २२२२२२२ २२२२ — २२२ २२२२२२ २२२ २२
२२२ २२२२२ २ २२?

अर्थ

चाणक्य का "permanent-mortality-awareness" सूत्र । Crisis-wisdom often temporary । If permanent — liberation ।

❏ आधुनिक उदाहरण

Cancer survivors initially profoundly wise — months/years later relapse to materialism । चाणक्य recognized ।

❏ मस्तिष्क-दर्शन

Memento mori research — sustained mortality awareness measurably improves life quality ।

❏श्लोक 7

उत्पन्नपश्चात्तापस्य बुद्धिर्भवति यादृशी।

१ २२२२२२२२२२२ २२२ २२ २२२२२२ — २२२ २२२२२ २२२ २२ २२ २२२२ २२२२२२२२ २२२२?

अर्थ

Hindsight wisdom । If we could apply post-disaster clarity before — universally successful ।

❏ आधुनिक उदाहरण

Pre-mortem thinking technique exactly this — apply hindsight wisdom prospectively ।

❏ मस्तिष्क-दर्शन

Pre-mortem analysis research — proven decision-quality booster ।

8श्लोक 8

दानेन तपसा शौर्येण विज्ञानेन विनयेन च ।

१ ११११, ११, ११११११, ११११११११, १११११, १११११ — ११११११११ १११११, ११११११११ १११ ११११११ ११११११ १११११ ।

अर्थ

चाणक्य का natural-abundance परिप्रेक्ष्य । Earth full of excellence — discover, do not despair ।

❏ आधुनिक उदाहरण

Global discovery of talents across cultures — chanakyas earth-abundance validated ।

❏ मस्तिष्क-दर्शन

Talent-distribution research — capabilities distributed widely across populations ।

9श्लोक 9

दूरस्थोऽपि न दूरस्थो यो यस्य मनसि स्थितः ।

१ १११ १११ ११११ ११११ — १११ ११११ १११ ११११११, १११ १११ ११११ ११११११ — ११११ १११ ११११ ।

अर्थ

Distance is psychological | Physical proximity meaningless without emotional connection |

❓ आधुनिक उदाहरण

Spouses living together but emotionally distant | Friends across oceans deeply connected | चाणक्य truth |

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Relationship-quality research — emotional connection more important than physical proximity |

10 श्लोक 10

यस्माच्च प्रियमिच्छेत्तु तस्य ब्रूयात्सदा प्रियम्।

❓ २२२२२२ २२२२२ २२ २२२२२२ २२२२२ — २२२२२२ २२२२-२२ २२ २२२२ २२२२२ २२२२२।

अर्थ

Strategic kindness — even hunters use it | चाणक्य's pragmatic verbal-strategy |

❓ आधुनिक उदाहरण

Effective sales people — genuine + strategic pleasantness | Pure deceit harsh + ineffective |

❓ मस्तिष्क-दर्शन

Persuasion research — authentic positivity most effective influence technique |

11 श्लोक 11

अत्यासन्ना विनाशाय दूरस्थाः फलं न दत्ताम्।

❓ २२२२-२२२२२ २२२२२२, २२२२-२२२२ २२२२२२२ — २२२२२२-२२२२२ २२ २२२२२२२।

अर्थ

राजा, गुरु, स्त्री, अग्नि — मध्यम-दूरी optimal relationship । Too close — burned, too far — useless ।

❑ आधुनिक उदाहरण

Workplace boss optimal relationship — neither friends nor enemies । चाणक्य's middle distance ।

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Optimal interpersonal distance research — middle-ground relationships most sustainable ।

12श्लोक 12

अग्निरापः स्त्रियो मूर्खाः सर्पा राजकुलानि च ।

❑ ११११११, ११, ११११११, १११११, ११११, १११११११ — ११११११११ ११ १११११११, ११ 6 ११११११
११११११-१११११ ।

अर्थ

चाणक्य का "respect-with-distance" 6 categories । Both useful + dangerous ।

❑ आधुनिक उदाहरण

Working with powerful but volatile leaders/clients — careful proximity strategy essential ।

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Risk-management research — high-utility high-risk relationships require careful protocols ।

13श्लोक 13

सजीवति गुणा यस्य धर्मो यस्य स जीवति ।

❑ १११११ १११११ ११, ११११११ १११११ ११ — ११११-१११११-११११ ११ १११११ १११११११ ।

अर्थ

Quality-of-life formula — virtue + ethics = true living । चाणक्य sustained theme ।

❑ आधुनिक उदाहरण

Long-lived elders consistently virtue-anchored । Materialist elders shorter happy years ।

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Eudaimonic well-being + lifespan correlation strong ।

14श्लोक 14

यदीच्छसि वशीकर्तुं जगदेकेन कर्मणा।

१ ११ ११११ ११ ११११ ११ १११ ११११ — 15 १११११११११-१११११ ११ ११ ११ १११११११ ११११।

अर्थ

5 senses + 5 organs of action + 5 sense-objects = 15 paths । Mind through all — control mind for universe ।

❑ आधुनिक उदाहरण

Meditation masters — universal effectiveness through mind-mastery । चाणक्य 23 centuries ago ।

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Attention-control research — meta-cognitive mastery foundational all higher capabilities ।

15श्लोक 15

प्रस्तावसदृशं वाक्यं प्रभावसदृशं प्रियम्।

१ १११११११११११ ११११११, १११११११-१११११११ ११११११, १११११ ११११११-१११११११ ११११११ —
११११११ ११११११।

अर्थ

चाणक्य का proportional-response सूत्र । Wisdom in matching response to context ।

❑ आधुनिक उदाहरण

Skilled diplomats — perfect contextual calibration । चाणक्य's prerequisite for wisdom ।

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Context-calibration research — contextual flexibility key wisdom marker ।

16श्लोक 16

एकेव पदार्थस्तु त्रिधा भवति वीक्षितः।

१ २१ २२१ २३१ २४१२२२१ २५ २६२२ २७२२२ — २८२२-२९, ३०२२-३१२२, ३२२२२-३३२२।

अर्थ

Perception shapes reality । Same body — corpse / lover / dog-food — depending on observer ।

❑ आधुनिक उदाहरण

Same person — manager sees employee, mother sees child, lover sees romance । Perception relative ।

❑ मस्तिष्क-दर्शन

Perception research — object-meaning constructed by perceiver-mind, not intrinsic ।

17श्लोक 17

सुसिद्धमौषधं धर्मं गृहच्छिद्रं च मैथुनम्।

१ २२२२२-२२२, २३२२, २४-२४२, २५२२२, २६२२२२, २७२२२ — २८२२२२२२२२ २९२२२ ३०२२२

अर्थ

चाणक्य का "discretion" सूत्र । 6 areas of strategic privacy ।

॥ आधुनिक उदाहरण

Successful people maintain private spheres — health, faith, family issues । Public oversharing dangerous ।

॥ मस्तिष्क-दर्शन

Privacy + boundary research — selective disclosure essential reputation management ।

18श्लोक 18

तावन्मौनेन नीयन्ते कोकिलैश्चैव वासराः।

॥ ॥॥ ॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥ — ॥॥ ॥॥ ॥॥॥॥ ॥॥॥॥॥॥

अर्थ

चाणक्य का "preparation precedes presentation" सूत्र । Cuckoo silent until song ready । Apply to humans ।

॥ आधुनिक उदाहरण

Best presenters/writers — long incubation, then masterpiece । Premature output forgettable ।

॥ मस्तिष्क-दर्शन

Incubation research — extended preparation periods produce breakthrough creative work ।

19श्लोक 19

धर्म धनं च धान्यं च गुरोर्वचनमौषधम्।

१ गुरुगुरु, गुरु, गुरुगुरु, गुरुगुरु-गुरु, गुरु — 5 गुरु गुरु गुरु गुरुगुरु गुरु, गुरुगुरु गुरुगुरु गुरुगुरु।

अर्थ

5 essentials in life | Each must be received with appropriate sacred attention |

१ आधुनिक उदाहरण

How you receive teaching, take medicine, handle money — defines your life-quality |

१ मस्तिष्क-दर्शन

Reception-quality research — attitude toward receiving shapes integration of resource |

20श्लोक 20

त्यजेद्गुर्जनसंसर्गं भजेत्साधुसमागमम्।

१ गुरुगुरुगुरु-गुरु गुरुगुरुगुरु, गुरुगुरु-गुरु गुरु — गुरु-गुरु गुरुगुरु गुरु, गुरुगुरु गुरुगुरुगुरु गुरुगुरु
गुरु।

अर्थ

चतुर्दश अध्याय का समापन | Three pillars: avoid bad company, embrace good company, sustained dharma, mortality awareness |

१ आधुनिक उदाहरण

Universal saint-formula across traditions | चाणक्य articulated 23 centuries ago |

१ मस्तिष्क-दर्शन

Multi-component well-being research — these exact 4 elements peak predictors |

📖 Interactive Reader में पढ़ें

VastuGuruji Chanakya Reader में हर श्लोक के साथ — Tabs (अर्थ/उदाहरण/🧠 Brain), Bookmarks, Notes, Audio, और AI-powered "चाणक्य से पूछें" feature।

Visit:

https://vastuguruji.in/blog/chanakya-neeti/chanakya-neeti-adhyay-14-satya-sanatan-niti/?utm_source=pdf&utm_medium=qr&utm_campaign=chanakya_pdf

WhatsApp: +91 97704 40000 · Email: support@vastuguruji.in

📱 Scan to open

© VastuGuruji · vastuguruji.in · चाणक्य नीति दर्पण

Generated from VastuGuruji Chanakya Reader on 07 Aug 2026 · 1905 खेमराज प्रति